

• ДЖЕРЕЛО 14 **Історична довідка**

Безумовно, серед іншого міський простір формують пам'ятники. Як показує історія великих міст, в імперський період їхнього існування перевага надавалася встановленню пам'ятників монархам, загальноімперським високопосадовцям, державним реформаторам, від діяльності яких була користь місту, а також підприємцям місцевого значення; за радянських часів — загальносоюзним лідерам (керівникам країни, генеральним секретарям, діячам революційного руху, відомим членам комуністичної партії, у тому числі і республіканського значення), а також місцевим діячам культури, якщо їхні постаті не викликали заперечення центральної влади (наприклад, Т. Шевченку, Ш. Руставелі, М. Сар'яну). За часів незалежності відбувся поворот до національно чи регіонально значимих постатей: духовних покровителів чи легендарних/реальних засновників міст, героїв національно-визвольного руху та видатних діячів науки, культури, спорту.

На сучасному етапі характерною тенденцією у процесі встановлення пам'ятників є перевага міської/паркової скульптури над велетенськими та дорогими пам'ятниками минулих часів. Мила, романтична, іноді абсолютно непримітна, сучасна міська скульптура має нагадувати людям про вічні цінності: кохання, дружбу, щастя, радість.

(О. Ковалевська)

• ДЖЕРЕЛО 15 **Думка дослідника**

Пам'ятник — сигнал для пам'яті, який пробуджує спогади. Він одночасно задіює як чуття (зір), так й інтелект (пам'ять). [...] Як правило, йому притаманна вертикальність — своєрідна візуальна вказівка на сакральну, легендарну або реальну постать. Саме тому його видно здалеку — чи йдеться про статую ідола, чи про адміністративну стелу, чи про пам'ятник померлому, прикордонний стовп або мавзолей [...]. Він має лише символічне призначення — обумовити церемонію, підтримати ритуал, надихнути молоде покоління, символізувати конкретні цінності. Його улюблені місця — мости, площі та перехрестя, поля битв та кладовища. Це пам'ятник у первинному значенні цього слова, призначений для спогадів, а не будь-чого іншого.

Чепайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире. — Вильнюс: ЕГУ, 2010. — С. 42.

• ДжЕРЕЛО 16 **Думка дослідника**

Монументи не лише є засобом вшанування певних осіб чи подій, але й у синтезі з будівлями, вулицями та площами, парками та скверами формують композицію міського простору. Вони додають своєрідності містам, подекуди підкреслюють унікальність їхньої історичної долі.

Забудова Києва доби класичного капіталізму або Коли і як місто ставало європейським / За заг. ред. М. Кальницького. — К.: ВАРТО, 2012. — С. 225.

• ДжЕРЕЛО 17 **Візуальні матеріали. Фото**

Пам'ятники імперського, радянського, незалежного періодів історії України на одній і тій самій площі (Думській, Жовтневої революції, Майдані Незалежності).

Пам'ятник П. Столипіну, 1913 р. Ск. Е. Ксіменес, арх. І. Ніколаєв.

Старий Київ. Альбом. — К., 2005. — С. 112.

Монумент на честь Великої Жовтневої революції, 1977 р.

Київ — столиця Української РСР. — К., 1981.

Монумент Незалежності, 2000–2001 р.

Автор проекту А. Куц.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.kievtown.net.

➔ **ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ**

- 1 Проаналізуйте зміст **Джерел 14–16** та перегляньте фото з **Джерела 17**. Чи узгоджуються між собою висловлювання дослідників та фотографії відомих пам'ятників різних історичних епох щодо місця розташування, призначення, форми та ролі пам'ятників в міському просторі?
- 2 Чи відображають запропоновані фотографії пам'ятників унікальність історичної долі української столиці? На яких постатях чи подіях вони акцентують увагу?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Поміркуйте: яке призначення мали пам'ятники російським імператорам в провінціях Російської імперії (зокрема, Україні, Бесарабії, на Кавказі) чи пам'ятники В. Леніну в усіх республіках колишнього СРСР?
- 2 Як у Вашому чи найближчому до Вас місті/селі змінилася/не змінилася центральна частина? Яке ідеологічне навантаження вона несе? Які пам'ятники є її архітектурною домікантою? Як це впливає/не впливає на свідомість мешканців?
- 3 Чи потрібні, на Вашу думку, нині «монументи незалежності» у країнах пострадянського простору взагалі і в Україні зокрема? За допомогою яких художніх засобів наголошено на національній приналежності таких пам'ятників?
- 4 Використовуючи різноманітні джерела, у тому числі Інтернет-ресурси, зробіть презентацію у програмі «Power Point» на тему: «Монументи незалежності у столицях колишніх республік Радянського Союзу» та дайте відповіді на запитання: що є спільним і що відмінним у цих пам'ятниках? На чому робили ідеологічний наголос скульптори та архітектори, які їх створювали? Що символізують ці монументи: шлях до незалежності усього народу республік чи лише титульної нації?

• Джерело 18 Візуальні матеріали. Фото

Пам'ятники, якими можна «обмінюватися»/«ділитися»

Батьківщина-Мати (Київ, Україна), 1982 р.

Київ вчора, сьогодні завтра: Фото альбом / Упоряд. В. Д. Єрмаков; Авт. тексту О. Кравець. — К.: Мистецтво, 1982. — Т. 2. — 151 с.: іл.

Мати-Грузія (Тбілісі, Грузія), 2012 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/4085298/post234896143/>.

Мати-Вірменія (Єреван, Вірменія), 2000-ті рр.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/4085298/post234896143/>.

Батьківщина-Мати (Волгоград, Росія), 2000-ті рр.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/4085298/post234896143/>.

• Джерело 19 Думка дослідника

Пам'ятник визначається тим ефектом, який він створює, тим, що привертає увагу, «примушує пригадати» [...] Отже, пам'ятнику не обов'язково бути аутентичним, аби він міг функціонувати. Достатньо того, щоби він був правдоподібним. Однак поширеним є переконання, що будучи творами мистецтва та проявом творчого генія конкретного художника, пам'ятники ілюструють високий рівень культури. Таким чином, репрезентуючи геній народу, його вірування та цінності, пам'ятник втілює [...] ідею «Культури». Пам'ятник генерує почуття колективної приналежності. Незважаючи на те, хто є ініціатором встановлення пам'ятника — приватна особа, громада, держава, — після відкриття він не має власника, бо належить усім. Тому стає можливим символічно «ділитися» пам'ятниками нібито частками одного цілого, які схожі і водночас є різними.

Чепайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире. — Вильнюс: ЕГУ, 2010. — С. 46–47.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтеся з думкою дослідника (**Джерело 19**) та фотографіями з **Джерела 18**. Поміркуйте: як би фото не були підписані, чи могли би Ви визначити, що це за пам'ятники і де вони встановлені (місто/країна)?
- 2 Подумайте, які пам'ятники найчастіше можна зустріти в містах/селах України? Що вони символізують?

- 3 Як Ви вважаєте, якими пам'ятниками можна легше за все «ділитися» (Джерело 19): тими, що несуть ідеологічне навантаження (викликають спогади про спільну історію, участь у війнах), чи передають інформацію про загальнолюдські цінності (любов до матері, до дитини, до коханого, до Батьківщини, дружбу, почуття гумору, радість дитинства тощо)?
- 4 Методом «Займи позицію» обговоріть в групах проблему: **«Чи варто встановлювати пам'ятники, які фіксують пам'ять про міжнаціональні конфлікти?»** Для цього в різних місцях аудиторії розмістіть таблички з написами: «Згодний», «Не згодний», «Не могу визначитися». Займіть позиції відповідно до ваших поглядів на цю проблему. Отже, утворяться три групи учасників. Обговоріть проблему з іншими учасниками, які поділяють Вашу точку зору. Запишіть аргументи на підтримку Вашої позиції та презентуйте їх перед загалом учасників дискусії. Після презентації усіх позицій, запропонуйте групам обговорити і озвучити по одній пропозиції у відповідь на запитання: Чи можуть існувати інші способи передачі історичної пам'яті про подібні події в історії?

• ДЖЕРЕЛО 20 Візуальні матеріали. Фото

Пам'ятники подіям початку XXI ст. та майбутнього.

*Пам'ятник учасникам
Пораманчевої революції, 2004 р.
Київ, територія Міжрегіональної
Академії Управління персоналом*

Пам'ятник студентам та викладачам МАУП —
учасникам Пораманчевої революції
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://
www.interesniy.kiev.ua/maps/catalog.php?p=2368](http://www.interesniy.kiev.ua/maps/catalog.php?p=2368).

*Пам'ятник новому пам'ятнику,
2009 р. Шаргород Вінницької обл.*

Кадирова Ж. Пам'ятник новому пам'ятнику
(м. Шаргород, 2009 р.) // ВождіЛеніне: спецпроект:
Альбом. — К.: Журнал Art-Ukraine, 2010. — 103 с.

• Джерело 21 **Думка дослідника**

Пам'ятники та інші візуальні об'єкти в місті здатні не тільки символізувати ціннісні та ідеологічні зрушення, але й означувати своїми змінами етапи перетворень.

Середа Ю. Пам'ятники та топоніми як об'єкт вивчення соціокультурних змін у місті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sites.google.com/site/laborskult/educational-programs/kultura-v-usloviah-transformacij-3/konspekt-lekcij>.

• Джерело 22 **Думка дослідника**

Здобуття Україною незалежності у серпні 1991 р. дало поштовх до розвитку культури нашої держави на національній основі. Змінилися ідеологічні пріоритети, в тому числі й ставлення до пам'яток історії та культури [...] Упродовж 1991–1992 рр. на Волині були переважно демонтовані й зняті з-під охорони держави пам'ятники, що не мали історико-культурної цінності. У Волинській області у 1990 р. охоронялося понад 100 пам'ятників мистецтва, з яких понад 80 — символу радянської комуністичної влади В. Леніну. У Луцьку були демонтовані всі військові монументи з літаком, танком, гарматою [...] Частина пам'ятників радянського часу залишилася [...].

Бондаренко Г., Кузьмич М. Увічнення історичних постатей та важливих подій у пам'ятниках Луцька // Краєзнавство. — 2010. — № 4. — С. 16, 19–20.

 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Проаналізуйте тексти та фотографії **Джерел 20–22**. Як може зовнішній вигляд пам'ятника символізувати цінності, демонструвати суспільні зміни, передавати інформацію про зміст цих змін? Які цінності мав символізувати пам'ятник Помаранчевій революції?
- 2 Оглянувши **Джерело 20** — пам'ятник учасникам Помаранчевої революції (2004) — подумайте: як часто нині встановлюють пам'ятники сучасним подіям? Чи є такі пам'ятники загальноприйнятними для різних груп населення міста/села?
- 3 Поміркуйте, що, на Вашу думку, було головною ідеєю скульптури Ж. Кадірової «Пам'ятник новому пам'ятнику» (**Джерело 20**).

• ДЖЕРЕЛО 23 Візуальні матеріали. Фото. Трансформація пам'ятника

Приклад використання одного постаменту для пам'ятника імперського та радянського періодів

Пам'ятник Кочубею та Іскрі, 1914 р.
Скульп. П. Самонов, Київ

Забудова Києва доби класичного капіталізму або Коли і як місто ставало європейським / За заг. ред. М. Кальницького. — К.: ВАРТО, 2012. — С. 238.

Пам'ятник учасникам Січневого збройного повстання 1918 р., Київ

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.camrador.hall.org.ua.

• ДЖЕРЕЛО 24 Думка дослідника

Приклад «дерадянізації», «вмонтовування» сучасних елементів у пам'ятник радянської доби

...Серед нечисленних пам'ятників цього центру (м. Славське) — не примітний сірий монумент радянським воїнам, що привертає увагу збудованою вже в 1990-ті рр. скульптурою Божої матері, яка оплакує вбитих. Подібну стихійну (нецентралізовану) «модернізацію» або, точніше, «освоєння», «одомашнювання» пам'ятників радянським воїнам на заході України можна побачити не тільки у Славському.

Такий підхід певним чином корелює з риторичними спробами на вищому державному рівні інтегрувати війну в пострадянську історичну схему. Йдеться насамперед про гуманізацію війни, перемикання уваги на приватну історію, на подвиг і страждання «звичайних людей» при одночасному акцентуванні помилок і жорстокості радянських політичних і військових керівників. У 1990-ті рр. по всій Східній Галичині (Львівська, Івано-Франківська й Тернопільська області) і Волині, де збройний опір радянській владі тривав до початку 1950-х рр., з'явилися монументи воїнам УПА. Водночас пам'ятники полеглим радянським воїнам не демонтували. Додавання ж скульптури Божої матері їх, можна сказати, остаточно «дерадянізувало». І дало санкцію на мирне співіснування з меморіалами УПА».

Фото О. Міхеєвої, 2008 р.

Портнов А. Отечественные записки. — 2008. — № 5 (44). — С. 33–46.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтеся зі змістом **Джерел 23–24**. Чи є у Вашому місті/селі приклади існування «трансформованих» пам'яників (**Джерела 27–28**), коли, наприклад, постаменти колишніх радянських пам'яників використано для пам'яників доби незалежності?
- 2 Робота у групах: проведіть дебати між двома групами, які мають на меті визначити позицію суспільства щодо пам'яників минулих часів, які втратили свою історичну цінність. Одна група має відстоювати позицію цілковитого знищення пам'яників минулих епох, а інша — доводити необхідність їхнього раціонального використання: трансформацію, музеєфікацію тощо.

• ДЖЕРЕЛО 25 Візуальні матеріали. Фото

Сучасна скульптура у міському просторі українських міст

Скульптура «Кіт Пантюша», Київ.

Скульптура «Дерун», Коростень, Житомирської обл.

Скульптура «Сажотрус», Львів.

Фото О. Ковалевської, 2010–2012 рр.

Паркова скульптура, Донецьк.

Фото О. Міхєєвої, 2012 р.

Паркова скульптура у міському просторі міст Чорноморського регіону

Скульптура «Запрошення до нардів»
(Єреван, 2012 р.).

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
fanparty.ru.

Скульптура «Тамада»
(Тбілісі, 2012 р.).

Грузія: в поєднанні втраченого
врем'я [Електронний ресурс]. —
Режим доступу: [http://reports.travel.ru/
reports/2012/09/205607_2.html](http://reports.travel.ru/reports/2012/09/205607_2.html).

Скульптура «На бульварі»
(Баку, 2012 р.).

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://tata3581.tourbina.ru>.

• Джерело 26 Думка дослідника

У Західній Європі все частіше відмовляються від державної «пам'яткоманії». Меморіальні дошки, статуї та споруди, які є у кожному місті, не кажучи вже про пам'ятники померлим, нерідко вважаються пережитками націоналізму XIX ст., тоталітарних режимів XX ст. та перетворюються на антимонументи. Сучасними спорудами більше не намагаються увічнити будь-які події або особистості минулого: вони призначені для задоволення потреб теперішнього й майбутнього.

Чепайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире. — Вильнюс: ЕГУ, 2010. — С. 54.

• Джерело 27 Думка дослідника

Проект оновлення центрального бульвару ім. Пушкіна (у м. Донецьку) від самого початку був орієнтований на цінності універсальності та глобальності, відтак був заповнений фігурами міського ландшафту та зонами споживання, які роблять означену територію «цікавим місцем», що необхідно для того, щоб люди могли тут чимось зайнятися. Пам'ятник національного чи регіонального значення з огляду на перспективу проведення Євро-2012 вочевидь програвав комерційній та символічній вартості бульвару як зони потенційно можливої міжнародної комунікації та відпочинку. [...] За умов деідеологізації,

комерціалізації та розмаїття простору пам'ятник поступається місцем скульптурам міського ландшафту у конкуренції за право організувати публічний простір. Останні є більш універсальними через їх позаісторичність, універсальну естетичність та сприйняття, що не потребує попередньої підготовки або екскурсовода для розуміння об'єктів.

Міхеєва О. К. Сучасне місто у пошуках публічного простору: на прикладі Донецька // Сучасні проблеми у вимірі соціології управління. — Т. XIV. — Вип. 258. — Серія «Соціологія». — Донецьк: ДонДУУ, 2013. — С. 567.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- 1 Роздивіться фото з **Джерела 25**. Яку роль, на Вашу думку, у міському просторі відіграє сучасна скульптура?
- 2 Прочитайте **Джерела 26–27**. Чи згодні Ви з думкою дослідника про те, що «державна пам'ятникоманія» вже у минулому? Чому суспільство все частіше відмовляється від помпезних пам'ятників на користь міської скульптури?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 1 Прогуляйтеся вулицями Вашого чи найближчого до Вас міста і віднайдіть об'єкти міської скульптури. Що вони символізують? Які емоції викликають? Наявність такої міської скульптури покликана об'єднувати чи розділяти суспільство? Які цінності пропагують такі пам'ятники? Чи сприяють вони створенню різних «облич» наших міст та сіл?

Методичні поради

Методична розробка з використанням Джерел 14–27.

I. РОЛЬОВА ГРА «Конкурс: пам'ятник майбутнього».

Крок 1.

Вступне слово викладача до початку гри: «У нашому місті відбудеться «Всесвітній конгрес з питань міжкультурного діалогу». Міська влада запропонувала профінансувати встановлення нових пам'ятників для посилення туристичної привабливості міста. У конкурсі взяли участь численні та найрізноманітніші проекти, які дуже відрізнялися між собою. Саме тому міська влада вирішила звернутися по допомогу до експертів».

Крок 2.

Об'єднайтеся у 4 групи, які будуть репрезентувати різні позиції експертів з питань вибору того чи іншого проекту пам'ятника та його встановлення.

1 група: прибічники увічнення сучасних героїв та подій.

2 група: прибічники внесення змін у наявні пам'ятники (осучаснення, модернізація).

3 група: прибічники відмови від монументалізації та переходу до міської скульптури.

4 група: прибічники «обміну» пам'ятниками.

Крок 3.

Ознайомтеся із запропонованими текстами документів та візуальними матеріалами, обговоріть їх та підготуйте групову презентацію, яка повинна продемонструвати позицію експертів певної групи.

Можливою є така організаційна підказка для роботи:

1. Ознайомтеся із запропонованими текстом та візуальними матеріалами.
2. Спираючись на джерела та запитання до тексту, сформулюйте позицію ЕКСПЕРТА, який представляє ВАШУ групу (Ми впевнені, що пам'ятник має бути таким-то... тому, що... для того, аби...).

Крок 4.

Запропонуйте свій обґрунтований проект пам'ятника (подія / герой / фігура; розміри пам'ятника, матеріал, розміщення у просторі (стоячи, сидячи, лежачи...), у стосунку до навколишнього середовища: видимий зусібч чи вписаний у ландшафт та ін.).

Крок 5.

Кожна група демонструє позицію експерта у відповідності до заданої ролі та відповідає на запитання своїх «опонентів».

Крок 6.

«Зняття з ролі» (учасників необхідно переключити з тієї ролі, яку вони виконували, на висловлювання їхньої власної точки зору з приводу того, яким має бути пам'ятник і яких змін він може зазнавати, яка тепер вже буде більш підготовленою та кваліфікованою).

Вірогідні питання до учнів/студентів:

- ◆ Отже, як Ви думаєте, яким же повинен бути сучасний пам'ятник?
- ◆ Для чого потрібен пам'ятник місту? Мешканцям?
- ◆ Чи можуть пам'ятники дати нам інформацію про ті зміни, які відбулися у суспільстві та його культурі?
- ◆ Чим характеризується сучасне уявлення про пам'ятник та його роль? Чим вони відрізняються від уявлень радянського та/чи імперського часу?

II. РОБОТА В ГРУПАХ «Екскурсійне бюро».

Крок 1.

Можливий текст завдання: «В Україну прибувають туристи з незалежних країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР. Їхня мета полягає у тому, аби не лише дізнатися про історію та культуру України, але й про культурні контакти, які існували між колишніми радянськими країнами у минулому, а також про те, хто з їхніх співвітчизників мав стосунок до історії України, зробив внесок у розвиток нашої науки та культури. Вони звернулися по допомогу до екскурсійного бюро, аби його фахівці розробили туристичний маршрут по місцях, пов'язаних із життям та діяльністю видатних діячів усіх тих народів, які залишили по собі пам'ять в українській історії, та провели коротку екскурсію. Головні умови туристів: замість історичних місць чи пам'яток, створених у нас представниками їхнього народу, побачити пам'ятники видатним діячам з їхніх країн, встановлені Україною.

Крок 2.

Утворіть 4 робочі групи, які у позакласний час будуть збирати відповідні матеріали та розробляти маршрути, наприклад, для вірменської, грузинської, молдавської та азербайджанської делегацій.

Крок 3.

Результатом позакласної групової роботи повинен стати розроблений маршрут та текст ймовірної екскурсії.

Можливою є така організаційна підказка для роботи:

Запропонуйте презентацію свого маршруту (Маршрут має пролягати до певного міста/села/місцевості, оскільки саме там знаходиться пам'ятник такій-то події/події... Ця людина відзначилася тим-то (коротка біографія діяча чи перебіг подій)...Пам'ятник було встановлено тоді-то...Крім пам'ятника, пам'ять про цю людину/ подію вшанована у назвах вулиць, парків, скверів, бібліотек тощо...).

Кожна група представляє свій проект і готує запитання до своїх колег з приводу повноти та доцільності маршруту.

Крок 4.

Підсумкове обговорення того, які інші цікаві маршрути можна було б запропонувати представникам різних країн світу з приводу ознайомлення з пам'ятниками їхнім співвітчизникам, які мали стосунок до історії та культури України.